

İlahə NOVRUZOVA
AMEA Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin Elmi katibi

HÜSEYN CAVID VƏ ABDULLA ŞAIQIN “ƏDƏBİYYAT DƏRSLƏRİ” HAQQINDA BİR NEÇƏ SÖZ

Ədəbiyyat hər zaman dövrün ədəbi problemləri ətrafında inkişaf edib. Bədii ədəbiyyatın yüksək inkişaf etdiyi və geniş yayıldığı bir ölkədə, təbii ki, ədəbiyyatşünaslıq elminə, o cümlədən ədəbiyyat nəzəriyyəsinə dair əsərlərin mövcudluğuna həmişə ciddi ehtiyac yaranır. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda bu ehtiyac xüsusilə güclənmişdi. Qüdrətli şair və dramaturqumuz Hüseyn Cavid məslək və əqidə dostu uşaq ədəbiyyatının görkəmli nümayəndəsi Abdulla Şaiqlə birgə 1919-cu ildə “Ədəbiyyat dərsləri” adlı tədris vəsaiti nəşr etmişdir. Həmin dərslik-kitab o dövrdə həm məktəb şagirdləri üçün, həm də ədəbiyyat nəzəriyyəsini öyrənmək istəyənlər üçün qiymətli vəsait idi.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Hüseyn Cavidin Ev Muzeyinin əməkdaşları nəcib və xeyirxah bir iş görərək həmin dərsliyin transfonoliterasiyasını hazırlayıb 2010-cu ildə yenidən nəşr etdirmiş, müasir nəslin istifadəsinə vermişdir. Bu kitabı nəzərdən keçirərkən müəlliflərin zəngin ədəbi-nəzəri bilik və savada malik olduğu, dərsliyi böyük həvəs və məsuliyyətlə yazdıqları aydın olur.

Dərsliyin “Sənət və sənaye-i-nəfisə nədir?” və “Ədəbiyyat” adlı ilk bölmələrində bədii ədəbiyyat haqqında yığcam məlumat verilir, onun incəsənətin digər növləri ilə eyni və fərqli cəhətləri izah olunur. Daha sonra müəlliflər şeir və şair, ədəbiyyat və ədib, mövzu və ideya, üslub və ifadə üsulları haqqında qısa nəzəri bilik və məlumatlar verirlər.

Məlumdur ki, ədəbiyyatın başlıca şərtlərindən biri bədii təsvir və ifadə vasitələridir. Dərslikdə bu məsələyə xüsusi diqqət yetirilmiş, “Məcəzələr” və “Süvəribəyan” başlığı altında bədii vasitələrdən müfəssəl bəhs olunmuşdur. Burada məcaz, təşbeh, istiarə, təriz, mübaliğə, təzad və s. haqqında lazımı bilik verilir, ədəbi savad öyrədilir. Həmçinin burada müasir dövrümüzdə işlənməyən bəzi ədəbiyyatşünaslıq terminlərinin də izahı öz əksini tapmışdır.

Dərsliyin mühüm bölmələrindən biri də “Nəzm və nəsr”dir. Bədii ədəbiyyatın bu mühüm məsələsindən bəhs edərkən müəlliflər yazırlar ki, “Nəzm, vəzn və qafiyə ilə müzəyyən olan olan təzri-bəyandır. Nəsr isə vəzn və qafiyə kimi quyud ilə müqəyyəd olmayıb, sadəcə ibarənin tərtibi-nəhvisinə riayətlə vücuda gətirilən əsərlərdir.” (səh. 41).

Müəlliflər vəznin və qafiyənin xüsusiyyətlərini göstərərəkən həvəslə bildirirlər ki, analarımızın söylədikləri “ninni”lər – beşik nəğmələri məhz heca vəznində olmuşdur. Lakin bu qədim türk şeir vəznini sonralar ərəb vəznini olan ərəz vəznini ilə əvəz olunmuşdur. Müəlliflər heca və ərəz vəzninin qayda-qanunlarını mükəmməl şəkildə şərh etməklə bərabər, sərbəst şeir haqqında da müəyyən anlayış vermişlər. Sərbəst şeir haqqında verilən məlumat indiki “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” dərsliyindəki məlumatla tam səsleşir: “sərbəst nəzm - Qərb ədəbiyyatında da nadir törəmiş, əməslı təqlidən bizim lisanımıza da nəql edilmiş bir təzri-mənəymə vardır ki, bunu mütərrəd bir vəzn və müəyyən bir qafiyə tabe olmadığı üçün “sərbəst nəzm” namı verilir.” (səh.58) Dərsliyin bu hissəsində qafiyə və rədif barədə elmi-nəzəri fikirlər də öz əksini tapmışdır. Düzgün olaraq göstərilməşdir ki, qafiyə vəznin əsas əlamətlərindən biridir və musiqini təmin edir.

Kitabın maraqlı bölmələrindən biri də şeir şəkilləri ilə bağlıdır. “Əşkafi-nəən” adlanan bu bölmədə şeir şəkillərinin izahına lazımı qədər yer və diqqəti ayrılmışdır. Burada misra, beyt, rübai, mürəbbe, mükəmməs, qəzəl, qəsidə, məsnəvi, habelə qəsidənin növləri (minacat, tövhid, nət, mədhiyyə, mərsiyyə, fəxriyyə, saqınamə, həcviyyə) barədə qısa nəzəri məlumatlar verilmiş və bunlar müvafiq bədii nümunələrlə əsaslandırılmışdır. Məsələn:

“Misra. Nəzmin ən bəsit şəkli misradır. Əruzi və ya hecayi bir vəznə tofiqən tərtib edilmiş olan sözə misra namı verilir:

Gün doğmadan məşumeyi-şəbdən nələr doğar” (səh. 63)

Bədii ədəbiyyatın qolları və növləri haqqında dərslikdə verilən məlumatlar müasir elmi qaydalara uyğundur. Belə ki, həmin vəsaitdə göstərilir: “ədəbiyyat iki dürlüdür : el ədəbiyyatı və yazı ədəbiyyatı” (səh. 82). Ümumiyyətlə ədəbiyyat üç böyük qismə ayrılır: 1) epik 2) lirik 3) dram. (səh. 83).

Epik və lirik əsərlər haqqında dürüst məlumatlar verən müəlliflər daha sonra dram əsərləri haqqında yazırlar: “Drama mükəlimə tərzində yazılır. Epikdə olduğu kimi, dramada bir vəqə nəql edilməz. Drama bir vəqəyi hərəkətlə təsdiq etməkdir.” (səh. 86)

Dramatik növün başlıca janrları olan faciə və komediya burada ayrıca şərh olunmuşdur. Mirzə Fətəlinin “Hacı Qara” əsəri komediyaya misal olaraq göstərilir.

Haqqında bəhs etdiyimiz “Ədəbiyyat dərsləri” kitabının nəzəriyyə hissəsi həmin məlumatla başa çatır. Kitabın xeyli hissəsində mütaliə və tanışlıq üçün müxtəlif janrlı əsərlər və geniş lüğət verilmişdir. Həmin lüğət vasitəsi ilə müasir oxucular dərslikdəki çətin anlaşılan söz, ifadə və terminlərin mənasını öyrənirlər. Məsələn:

müzəyyən - bəzədilmiş, məal - mənə, məfhum - məcməl - qısa şəkildə, infial - həyəcanlanan, innitat - tənəzzül, eyqa - ritm, əazim - böyüklər, əbyat - beytlər və s.

Hüseyn Cavid və Abdulla Şaiq Azərbaycan xalqının sevimli şairləri, görkəmli ustalarıdır. Onlar həmçinin xalqımız içərisində gözəl pedaqoq-müəllim kimi də məşhurdurlar. Onların birlikdə tərtib etdikləri “Ədəbiyyat dərsləri” kitabı məhz hər iki şəxsin öz vətəninə, xalqına məhəbbətinin, gənc nəslin təlim-tərbiyəsinə qayğısının, parlaq ifadəsidir. Hər iki ziyalı Azərbaycan balalarının təhsili, millətin dirçəlişi və tərəqqisi məsələlərində müəllimlərin üzərinə düşən məsuliyyəti dərinəndərk edir, bunu əməli işdə həyata keçirirdilər. Hüseyn Cavid məqalələrinin birində yazırdı: “Ey müəllimlər! Ey möhtəşəm əfəndilər! Sizlər, sizlər əsla mühitimizin etinadsızlığını etina etməyiniz. Daima çalışın, çapalayın!... Cənab-hər q çalışanların, fədakarların hamisidir. Əsla məyus olmamalı...” (İqbal qəzeti, 18 may 1912-ci il).

“Ədəbiyyat dərsləri” kitabının yeni nəşrinə xüsusi əmək sərf edən və kitaba ön söz yazan filologiya elmlər doktoru, Hüseyn Cavid Ev Muzeyinin direktoru Gülbəniz xanım Babaxanlı, bu kitabı “Ədəbiyyat nəzəriyyəsi” dərsliyi sahəsində ilk sistemli əsər yazmaq cəhdi kimi yüksək qiymətləndirmişdir. Ümumiyyətlə, xalqın keçmişinə, klassik irsə qayğı və məhəbbətlə yanaşmaq mədəniyyət məsələsidir və bu sahədə görülən hər bir iş tərifi layıqdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Hüseyn Cavid, Abdulla Şaiq. Ədəbiyyat dərsləri (1919-cu il nəşrinin transfonoliterasiya olunmuş variantı). Bakı, “Çaşıoğlu”, 2010.-208 səh.

SUMMARY

During the course, a comprehensive set of information on the theory of literature was provided and the students were provided with the necessary information. In the textbook explains both the rules of literature and the methods of writing literary works. Therefore, the book also plays a valuable resource and leadership for master who are starting to write new things.